

General-potpukovnik u penz.
Milija STANIŠIĆ

OSNOVE VASPITNE POLITIKE KPJ U ORUŽANIM SNAGAMA U NOR-u

U NOR-u su položeni temelji naše današnje ratne doktrine. Stoga je on i nepresušan izvor novih i efikasnijih rešenja na polju svenarodne odbrane. Posebno su značajna i stabilna iskustva iz oblasti vaspitne politike. Sadržaj i način tadašnjeg rada KPJ na osvajanju umova i srca ljudi, odnosno način na koji je Partija izgrađivala idejno-političku i moralnu čvrstinu boraca i starešina, siguran su putokaz za današnje jačanje borbene moći naših oružanih snaga.

Vaspitna politika KPJ u oružanim snagama bila je i po sadržaju i po oblicima svestrana i veoma raznovrsna. Stoga će u ovom članku biti reči samo o njenim osnovama — sa težnjom da se izvuku i istaknu najvažnija iskustva.

I

Istorijske okolnosti u kojima su se narodi Jugoslavije našli u okupiranoj zemlji 1941. godine zahtevale su i omogućile da na čelo svenarodne borbe protiv okupatora i izdajničke buržoazije stane KPJ — revolucionarna avangarda radničke klase. Da bi se borba mogla uspešno voditi i pobedonosno završiti, valjalo je izgraditi broju i jaku političku i vojnu snagu naroda. Stoga je KPJ od prvog dana priprema i otpočinjanja ustanka nastojala da stvori širok i moćan oslobodilački i revolucionarni pokret (NOP), koji je, u stvari, bio nov, samostalan i jedinstven politički i vojni sistem, namenjen borbi protiv okupatora i starog društvenog uređenja. KPJ je bila konstituena i glavna ujedinjujuća snaga celog tog sistema. Pred njom je, u takvoj njenoj ulozi, stajao krupan zadatak: da podigne

svest masa i da obezbedi ideološku i političku homogenost celog pokreta, koji je imao raznovrsnu društvenu osnovu. Vaspitni rad Partije u masama, na osnovama političkih i vojnih ciljeva NOR-a, bio je glavno sredstvo za ostvarenje tog zadatka.

Prvi i neposredan zadatak u izgradnji mehanizma za vođenje savremenog rata bio je stvaranje organizovane fizičke sile za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tadašnja istorijska zadaća mogla se uspešno rešiti jedino oružanom silom. Istorijske potrebe i okolnosti nalagale su da to bude nova vojska, istinski narodna i revolucionarna oružana snaga, koju je trebalo stvoriti i izgraditi u vatri narodnog rata. Tokom celog NOR-a KPJ je svim snagama nastojala da podigne političku i moralnu svest vojničkih masa, da obezbedi čvrsto unutrašnje jedinstvo vojske, da je do kraja prožme odanošću revoluciji i da je osposobi da pobeđuje neprijatelja. To je bila crvena nit celokupne vaspitne delatnosti u vojsci.

Vaspitna politika u oružanim snagama u NOR-u bila je sastavni i neodvojivi deo organizovanog idejno-političkog rada KPJ u NOR-u. Ciljeve, sadržaj i zadatke vaspitanja u vojsci uslovljavala su, u osnovi, tri bitna činioca: prvi, karakter NOR-a; uloga i zadaci oružanih snaga; i, treći, sastav ljudstva u oružanim jedinicama i stepen njegove svesti.

Pozivajući narod na ustanak, KPJ je proklamovala i istakla radikalne ciljeve političke i vojne akcije: *nacionalno oslobođenje i socijalni preobražaj društva*. Nacionalni opstanak i borba za oslobođenje postali su nasušna potreba svih naroda Jugoslavije. Borba protiv okupatora bila je neposredan i najpreči strateški zadatak. Istovremeno, zbog povoljnih objektivnih uslova za krupne društvene promene, KPJ je od prvog dana ustanka istakla — i tokom rata sve jače naglašavala — socijalne ciljeve borbe. Tako se borba naroda Jugoslavije 1941—45. vodila u jedinstvu i isprepletenosti nacionalnog i klasnog. Generalni sekretar KPJ, drug Tito, tu isprepletenost ciljeva u NOR-u ovako je izrazio 1942. godine: »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije«.¹ Tako je rat naroda Jugoslavije u isto vreme bio *oslobodilački i revolucionaran*, vođen pretežno kao partizanski rat. Istorijski uslovi omogućavali su da se rušenje buržoaskog društva izvede sa najšire platforme svenarodne oslobodilačke borbe.

¹ J. B. Tito »Nacionalno pitanje u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«. *Govori i članci*, »Naprijed«, Zagreb 1959, knj. I, str. 131.

Programski ciljevi NOR-a našli su pun izraz i potvrdu u doktrini svenarodnog rata. KPJ je proklamovala da je borba za nacionalno i socijalno oslobođenje *neposredno delo naroda, i da je čovek glavna snaga i presudan činilac NOR-a*. Uspeh oslobodilačke i revolucionarne borbe, u prvom redu i u najvećoj meri, zavisio je od razmaha narodne energije i inicijative. U takvim uslovima nije bilo dovoljno samo da KPJ dosledno zastupa narodne interese. Zajedno sa tim bilo je neophodno da ustaničke mase postanu izvor vojne moći pokreta, neposredni nosilac oružane borbe i otpora, i da svesno prihvate odgovornost za sudbinu ustanka. Sudbina nacionalnog oslobođenja i društvenog preobražaja nalazila se u rukama masa, zavisila je od njihove spremnosti i rešenosti da se istrajno i odlučno bore za dalekosežne oslobodilačke i revolucionarne ciljeve. Stoga je KPJ za sve vreme rata i revolucije težila da *svojom idejno-političkom i organizatorskom akcijom aktivira mase i da podstiče njihovo masovno stvaralaštvo*, polazeći od poznatog Marksovog principa »da ljudi stvaraju svoju istoriju«.

Naročito je bilo značajno da se tako krupan zadatak ostvari u oružanim snagama (koje su se tek stvarale). Jer, vođenje oružane borbe i izgradnja narodne vojske nisu se mogli ni zamisliti bez buđenja i ispoljavanja revolucionarne energije naoružanih masa. Da bi se to postiglo, KPJ je od prvog dana ustanka rukovodila armijom na taj način što je *omogućavala građanima da budu subjekt u vojnim poslovima, da se vojnik u najvećoj meri afirmiše kao subjekt borbe i da mu se omogući maksimalna aktivnost u svim oblastima vojne delatnosti*. Dakle, prvostepeni zadatak vaspitne politike bio je da se neprekidno obezbedi da se u svim vojnim formacijama ispoljava, preliiva i usmerava revolucionarna energija narodnih masa.

Takva orijentacija KPJ davala je snažan pečat i glavni ton celokupnoj vaspitnoj delatnosti u vojsci.

Sadržaj i način vaspitanja u narodnoj vojsci proizilazio je, isto tako, i iz njene društvene uloge.

Uloga narodne oružane sile bila je, pre svega, opredeljena značajem misije koju je obavljala u konkretnoj istorijskoj stvarnosti. Pošto je oružana borba bila glavni oblik otpora okupatoru i glavna materijalna sila u oružanom klasnom sukobu — to su istorijski uslovi isticali u prvi plan ogroman značaj postojanja i dejstava nove, narodne vojske. Uloga i način na koji se ispoljavala bili su u najvećoj meri uslovljeni orijentacijom NOP-a da narodnu vojsku izgrađuje kao organizaciju »naoružanog naroda«. To je bio odgovor pokreta na istorijsku situaciju — kako bi se uspešno suprotstavio nadmoćnijoj sili agresora (okupatora) i izdajničkoj buržoaziji. Pošto je armija

bila jezgro narodnog otpora i revolucionarno sredstvo za izvojevanje vlasti radničke klase, ona je samim tim bila usmerena da prevaziđe klasične funkcije vojske. Njena uloga i namena nisu bile samo da vodi oružanu borbu, već i da aktivno deluje na svim drugim poljima narodnog otpora — kako bi potpomogla širenju i učvršćivanju ustanaka. S obzirom na to što je bila najorganizovanija snaga NOP-a, njena uloga — naročito u prvom periodu NOR-a — bila je postavljena tako da se može neprekidno i aktivno angažovati u rešavanju svih problema narodnog rata.

Oružana i politička borba predstavljale su glavne zadatke oružanih snaga u NOR-u. Međutim, one su istovremeno potpomagale organizovanje i aktiviranje svenarodnog borbenog sistema, izvršavajući i sledeće zadatke: štatile su narod od zverstava okupatora, kvislinga i snaga kontrarevolucije; pružale su ekonomsku i zdravstvenu pomoć narodu i prosvetivale ga; bile su jemstvo tekovina narodne borbe; pružale su neposrednu pomoć u organizovanju narodne vlasti i masovnih društvenih organizacija, i imale veoma značajnu međunarodnu ulogu u afirmisanju NOP-a na svetskoj sceni.

Ukupnost svih ovih zadataka isticala je *veliki istorijski značaj i kompleksnost delatnosti oružanih snaga*. Takva društvena uloga je zahtevala od svih njihovih pripadnika da budu osposobljeni za aktivno i efikasno učestvovanje u svim delatnostima narodne vojske (da budu kompleksne ličnosti) — zasnivajući celokupnu svoju aktivnost na što dubljoj i neposrednijoj povezanosti sa interesima radnih masa.

Sadržaj i način vaspitanja u oružanim snagama bio je uslovljen i socijalnim sastavom ljudstva i stepenom njegove svesti.

Programski ciljevi borbe, kao i širina oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta omogućili su da se NOP izgrađuje na najširoj društvenoj osnovi i da se njegove oružane snage stvaraju kao *masovna narodna armija*. Oslobodilački pokret se postepeno širio i učvršćivao, tako da je na kraju obuhvatio većinu stanovništva — radnika, seljaka i inteligencije. Iz tako široke društvene osnove stvarali su se PO i NOVJ. U njihove redove stupalo je ljudstvo različite klasne, nacionalne, političke i verske pripadnosti — sa svim duhovnim obeležjima koja su karakterisala široke narodne slojeve tadašnje zaoštale Jugoslavije.

Jugoslavija je, i privredno i kulturno, bila izrazito zaostala zemlja, sa snažno izraženim klasnim, nacionalnim i verskim suprotnostima i protivrečnostima, sa čitavim mozaikom različitosti koje su proisticale iz drukčijeg istorijskog razvitka pojedinih naroda koji su je sačinjavali (sve to okupator je veoma vešto koristio u jačanju

svojih pozicija). Zaostala materijalna i kulturna osnovica radala je nisku društvenu svest, koja je znatnim delom bila konzervativno-tradicionalna i regionalno obojena.

Narodna revolucija je morala da takvo socijalno, nacionalno i političko stanje izmeni u jednom zamahu u surovoj borbi protiv okupatora i u grčevitom skoku do vlasti — sažimajući i preskačući neproživljene istorijske etape. U okviru takvog istorijskog skoka, i u takvim uslovima, valjalo je preovladati i naslage prošlosti u svesti pripadnika oružanih snaga. Bilo je nužno da se njihova svest što pre uzdigne na nivo potreba revolucionarne vojske, ali se pri tom moralo uvek polaziti od nivoa svesti ljudstva svake pojedine jedinice i ustanove (koja je najčešće bila niska).

Da bi se izveo društveni preobražaj trebalo je, dakle, prevazići istorijske predrasude i savladati političku i kulturnu zaostalost.

Radi što potpunijeg i uspešnijeg ostvarenja vaspitnih ciljeva, KPJ je celokupnu vaspitnu delatnost u oružanim snagama postavila na *klasno-revolucionarne i patriotske osnove*. Nije bilo dovoljno da oružane snage budu revolucionarne samo po svom sastavu i nameni, već i po shvatanju i ubeđenju njihovih pripadnika o svojim klasnim interesima. Valjalo se uporno angažovati na širokom frontu da vojničke mase saznaju suštinu borbe za preuzimanje vlasti od strane radničke klase, i da shvate da je revolucija njihovo vlastito delo. Zbog toga ih je trebalo upoznati sa korenitim interesima radnih ljudi Jugoslavije i sa ciljevima oslobodilačke i klasne borbe. Osnova te spoznaje bila je komunistička ideologija — učenje marksizma-lenjinizma. Partija je postavila zadatak da proleterska ideologija što više ovlada borcima i starešinama i da se njome oplemenjuje i učvršćuje njihov patriotizam, kako bi u armiji nicali i prekaljivali se revolucionarni borci, koji bi bili na visini svog istorijskog zadatka — i kao patriote i kao nosioci društvenog preobražaja.

II

Partijska organizacija bila je glavni nosilac i organizator vaspitne delatnosti u svim vojnim jedinicama i ustanovama. Zbog toga je CK KPJ svim silama nastojao da je što bolje osposobi za izvršenje tog zadatka.

U uslovima u kojima su se oružane snage stvarale i dejshtvovalе u NOR-u, bilo je nužno da u njima postoji svesna, organizovana i disciplinovana revolucionarna snaga, koja će neprekidno produbljivati njihov revolucionarni karakter i koja će idejno-političkom i organizatorskom akcijom sistematski i neprekidno vaspitavati, mo-

ralno-politički i vojnički učvršćivati i jačati sve vojne jedinice, obezbeđujući da se borci i starešine istrajno, odlučno i vešto bore za ciljeve revolucije. Takvu snagu je predstavljala partijska organizacija, koja je rezultatima svoga rada trebalo da postane kičma svake jedinice i ustanove, osnovni preduslov da narodna oružana sila odoli mnogim teškoćama i da savlada mnogobrojne i moćne protivnike. Njenu ulogu i značaj u NOR-u jezgrovito je istakao generalni sekretar KPJ, Tito, naglašavajući:

»Naši oružani odredi su onakvi kakve su partijske organizacije u njima«. ²

Partijska organizacija u oružanim snagama bila je integralni deo KPJ, koji je razrađivao vojnu politiku Partije i rukovodio životom i radom jedinica, predvođeci boračke mase i starešine u izgradnji oružanih snaga i u ostvarivanju svih njihovih namenskih zadataka. Kao rukovodeća idejno-politička snaga, partijska organizacija je *bila odgovorna za celokupna politička i vojna zbivanja u vojsci.* Da bi uspešno ostvarila takvu ulogu i zadatke, bilo je neophodno da se što bolje idejno-politički uzdigne. U tom pogledu, komuniste je trebalo osposobiti: prvo, kao idejne borce; drugo, kao političare-praktičare.

Snaga partijske organizacije zavisila je ne samo od broja članova već prvenstveno od nivoa njihovog znanja i snage njihove idejne ubeđenosti. U složenim uslovima rata i revolucije nije se moglo uspešno delovati bez jedinstvene ideologije. Od prvog dana ustanka potvrdilo se Lenjinovo gledište da »ulogu avangardnog borca može da odigra samo partija koja se rukovodi naprednom teorijom«. Idejna svest je trebalo da bude temelj uverenja komunista, iz kojeg će izvirati njihova nepokolebljivost u borbi za slobodu i za novo društvo, koja će biti preduslov i zaloga jedinstva njihove volje i akcije, osnova njihove sposobnosti u političkoj borbi i sredstvo za mobilizaciju masa. Jednom rečju, idejna osposobljenost i idejno jedinstvo komunista bili su preduslov rasta i prednjačenja KPJ, ostvarenja njenih programskih ciljeva. Stari svet se nije mogao menjati bez čvrstog idejnog uverenja komunista.

Polazeći od toga, CK KPJ je smatrao da je *idejno obrazovanje komunista ključna karika za ujedinjenje partijskih redova i ostvarenje rukovodeće uloge revolucionarne avangarde.* Zbog toga je i u partijskoj organizaciji oružanih snaga pokrenut i organizovan rad

² Arhiv radničkog pokreta, k. 8, reg. br. 196.

na sistematskom teorijskom i idejnom obrazovanju svih komunista, koji se počeo intenzivno i planski izvoditi od početka 1942. godine.³

Cilj idejnog obrazovanja je bio da članovi Partije i SKOJ-a, na osnovu spoznaje društvenih zakonitosti i uloge revolucionarnih snaga, steknu marksistički pogled na svet i shvate društvenu stvarnost u zemlji; da shvate i duboko razumeju karakter i cilj borbe koju predvode i da usvoje sistem vrednosti revolucionarnog pokreta. Iz tako postavljenog cilja proizilazilo je da težište idejnog obrazovanja nije na školskom učenju, već na povezivanju idejne izgradnje sa sopstvenim političkim i vojnim zadacima, odakle će poticati šira i dublja motivacija za društveno angažovanje.

Sadržaj idejnog obrazovanja zasnovan je na tako postavljenom cilju i sastojao se iz dva dela: prvi je obuhvatao osnove marksizma-lenjinizma, a drugi program i liniju KPJ u NOR-u. U izučavanju marksizma težište je stavljeno na razvitak društva, na učenje o revoluciji i Partiji, i na nacionalno i seljačko pitanje. Izvornom marksizmu pridavan je veliki značaj da bi se očuvala klasna svojstva idejno-političke svesti. Deo programa koji se odnosio na strategiju i taktiku KPJ u NOR-u sastojao se iz tema o stvaranju Jugoslavije, o karakteru drugog svetskog rata, o politici okupatora i domaće buržoazije, o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, kao i o ulozi i zadacima NOP-a. U celini, linija Partije proučavala se kao primena revolucionarne teorije na konkretne jugoslovenske uslove.

Savladavanjem ovog programa, koji je bio obavezan za sve partijske organizacije, komunisti su šire i dublje sagledavali društvenu stvarnost, mogli su da se pravilnije orijentišu i snalaze u revolucionarnim previranjima i metežima, sticali su jasniju perspektivu i svestranije su uočavali svoje mesto i ulogu u borbi. Istovremeno, mogli su uspešnije da prenesu na mase ideologiju i politiku svoje Partije.

Centar idejnog rada bio je u osnovnim partijskim (skojevskim) organizacijama. On je kombinovan sa mnogobrojnim kratkim partijskim kursevima u brigadama, divizijama i korpusima, kao i pri nacionalnim centralnim (pokrajinskim) komitetima⁴ i pri CK KPJ.

Komunisti su bili glavni akteri revolucije. Njihova obaveza i zadatak je bio da svoje znanje i ubeđenje uspešno ispolje u društvenoj akciji. Partijska organizacija nije bila samo vaspitna i prosvet-

³ Direktiva CK KPJ o formiranju bataljonskih biroa od 29. I 1942. (Zbornik NOR, t. IV, knj. 3, str. 99).

Uskoro je i generalni sekretar KPJ ukazao na važnost ideološkog obrazovanja u članku »NOB i organizaciono pitanje naše Partije« (*Proleter*, br. 14—15, 1942).

⁴ Od ukupnog broja slušalaca, oko 50% bilo je iz vojske.

titeljska, već prvenstveno borbena politička snaga, odgovorna za celokupnu vojničku i političku izgradnju i za rezultate u borbi i radu. To je značilo da je partijska organizacija u svakoj jedinici i ustanovi morala biti osposobljena da svojom delatnošću neprekidno i sistematski obuhvata celokupan život i rad vojske, sprovodeći u život partijsku liniju.

Sumirajući početne rezultate partijske organizacije u vojsci, CK KPJ je krajem 1941. uopštio dotadašnja iskustva i izdao direktivu da se rad u osnovnim organizacijama usavrši na osnovu *podele rada po sektorima*. Bilo ih je ukupno pet: organizacijski, političko-prosvetni, vojni, sektor rada sa omladinom i sektor rada na terenu. Svaki član Partije radio je na jednom od tih sektora, a ćelija je kao celina odgovorna za celokupan rad.

Organizovanje partijskog rada po sektorima unelo je mnogo više plana i sistema u radu: proširena je delatnost partijske organizacije na ceo život vojske, omogućeno joj je da izađe na širi prostor političke aktivnosti i da na dnevni red postavi sva životna pitanja sredine u kojoj deluje. Podelom na sektore, komunistima je omogućeno da skladno razvijaju borbenu snagu jedinica i da racionalno raspoređuju svoje snage u svakodnevnoj akciji. To je omogućavalo ujedno konkretno utvrđivanje njihove odgovornosti za poverene im zadatke. Isto tako, partijske organizacije su imale dovoljno kanala i niti za povezivanje sa masama vanpartijaca i za uspostavljanje prisne veze sa njima. Ukratko, rad po sektorima omogućavao je da partijska organizacija postane aktivna i efikasna politička snaga.

Način rada partijske organizacije bio je uslovljen i time što je KPJ rukovala masama u ratu. Njenu politiku i liniju trebalo je svakodnevno sprovoditi u delo. Ratni uslovi su iznad svega zahtevali da akcije partijskih organizacija budu efikasne.

Efikasnost u radu prvenstveno je tretirana kao idejno-političko, a ne disciplinsko pitanje. Partijska organizacija je idejno i politički osposobljavala komuniste da budu aktivni politički borci, da u radu učestvuju svom snagom.⁵ Njihova revolucionarnost i organizovanost merila se rezultatima njihovog rada — prvenstveno u borbi. Komunisti nisu smeli da sede u zapečku, već su svoju pripadnost revolu-

⁵ »Svaki partijac mora uvek biti aktivan koliko to dozvoljavaju njegove moći, mora budno kontrolisati sve što se oko njega događa i sve učiniti da se sve što ne valja u Partiji otkloni. Nije nikakvo opravdanje zamorenost, iznuorenost ili nepravilan odnos rukovodećih drugova prema dotičnom pojedincu za nerad ili smanjeni rad«. (Iz pisma partijskog rukovodioca 1. proleterske brigade sekretarima bataljonskih biroa od 8. jula 1942. — Dokumentacija Uprave za MPV DSNO, I/4-č, kut. 1, str. 112).

cionarnoj avangardi morali da potvrđuju svakodnevnom političkom i vojnom aktivnošću.

Efikasnost se obezbeđivala načinom rada partijskih organizacija u rešavanju pojedinih zadataka. Rasprava o svakom problemu završavala se konkretnim zaključcima i zadacima. Svaki partijac dobijao je određeni zadatak, a na idućem sastanku obavezno je podnosio izveštaj o njegovom izvršenju. Naročito se insistiralo da komunisti aktivno deluju i u najtežim uslovima: u borbi, na maršu, prilikom nestašice hrane, odeće i obuće, tj. da partijski rad bude usaglašen sa uslovima u kojima se delovalo. Lična odgovornost je isticana na prvo mesto i bila je preduslov čvrstine i efikasnosti partijske organizacije. Komunisti su vaspitavani da shvate da ishod oslobodilačke i revolucionarne borbe zavisi od svakog od njih.

Jačanje političke i akcione sposobnosti partijskih organizacija uveliko je zavisilo i od toga koliko su u njima bile razvijene *kritika* i *samokritika*. One su bile neodvojivi deo metoda rada i snažno oružje u rukama komunista. Uspesi cele KPJ su u ogromnoj meri zavisili od njene sposobnosti da se kritički odnosi prema sopstvenom radu.

Kritika je oduvek bila imanentno svojstvo svake revolucije i služila je njenom razvoju. Polazeći od toga, KPJ je podsticala i razvijala stalan kritički odnos komunista prema stvarnosti i revolucionarnu nepomirljivost prema sopstvenim greškama, koja je morala biti isto toliko odlučna kao i borba protiv neprijatelja. Posebna briga vođena je da se familijarnost ne odomaći, s obzirom na to što je partijska organizacija u mnogim jedinicama bila mlada i što su komunisti najčešće bili rodom iz istih mesta.⁶ Borba protiv familijarnosti vođena je prvenstveno podizanjem svesti partijskog članstva o nužnosti i korisnosti kritike u revolucionarnoj partiji. Uporedo s tim, komunisti su upozoravani u svakodnevnom radu da njihova kritika mora biti principijelna i drugarska. Njena principijelnost ogleдалa se u tome da se uvek polazi od interesa Partije, da sadrži nepomirljiv odnos prema greškama svakog pojedinca. Drugarska kritika se odlikovala neposrednim i otvorenim iznošenjem primedbi uz nastojanje da se kritikom pruži pomoć svome drugu.

⁶ »Susrećemo se tu i tamo sa pojavom trule familijarnosti među članovima nekih organizacija i partijskih tela, pa kad se radi o kritici i samokritici, onda takvi familijarni odnosi dovode do međusobnog gledanja kroz prste, do praštanja i do štetnog prelaženja preko oštre i drugarske kritike. Na taj način jedni vuku druge iz pogreške u pogrešku i obje strane tonu sve dublje, uvijek na štetu partijskog rada i uspeha. Imade, isto tako, i nedopustivog liberalizma, familijarnosti prema pogreškama i propustima drugova i organizacija. (Iz izveštaja politodela 3. krajiške NOU brigade CK-u KPJ od 20. X 1942. — Dokumentacija Uprave za MPV DSNO, J/4-c, kut, 1, str. 161).

Kritika je, dakle, smatrana veoma značajnim sredstvom za razvijanje moralno-političkih potencijala. Ona se zasnivala na uverenju da svaki čovek greši, ali se može i treba da se usavršava (menja). Glavni smer kritike bio je upravljen na menjanje ljudi u interesu pobeđe revolucije. Predmet kritike bilo je sve ono što ometa ostvarenje ciljeva borbe. Da bi dala optimalne rezultate, trebalo je da kritika bude konkretna, da se ne vodi kampanjski već kao neodvojivi deo svakodnevnog partijsko-političkog rada.

Partijsko članstvo je imalo pravo da kritikuje partijske kadrove na svim nivoima, a i sve starešine. To je bilo veoma značajno za aktiviranje partijske baze i za razvijanje demokratskog duha u njoj.

Uporedo sa kritikom, gajena je i *samokritika*. Ona se zasnivala na težnji da se ličnost komunista poistoveti sa revolucionarnim likom i interesom Partije, i na njegovoj iskrenosti pred partijskom (skojevskom) organizacijom. To je bilo nastojanje da se ljudi prevaspitavaju sopstvenom unutrašnjom snagom. Samokritika se nije javljala kao posledica kritike već kao potreba komunista da ispolje zrelost i objektivnost u oceni sopstvene delatnosti, odnosno iskrenu i trajnu kritičnost prema sopstvenom radu i ponašanju. Ona se pod uticajem vaspitanja postepeno formirala kao politička i psihološka potreba i navika koja je podsticala njihovu samokontrolu, koja je pokretala i mobilisala sve njihove ljudske vrednosti. Samokritika se nije mogla učiti kao školski predmet, niti, pak, učvrstiti agitovanjem. Ona je mogla biti korisna i efikasna samo ukoliko je izvirala iz stvarnosti partijskog života, iz aktivnosti članstva na svakodnevnim zadacima. Rasla je sa jačanjem jedinstva komunista, sa porastom njihove svesti i sa njihovom umešnošću da se oslobađaju formalne samokritike (»posipanja pepelom«). Ukoliko su partijci i skojevci postajali subjekt politike, utoliko je rasla i njihova sposobnost samoprocenjivanja i iskrenog iznošenja vlastitih postupaka.

U odgoju članova Partije i SKOJ-a naročita pažnja posvećivana je *liku komunista*, koji je trebalo da bude na nivou istorijskih zadataka KPJ i da doprinese učvršćivanju njenog autoriteta u masama. Revolucija se nije mogla izvesti rutinerskim (činovničkim) obavljanjem dužnosti već poletnim i samopregornim angažovanjem celokupne ličnosti njenih aktera. Partija je mogla da savlada mnogobrojne i raznovrsne teškoće onoga doba samo ako svaki komunista, po rečima njenog generalnog sekretara, bude »primer hrabrosti, požrtvovanja, nesebičnosti, discipline, urednosti i čuvanja ljudi, dobar drug, nosilac optimizma, borac protiv panikerstva, kukavičluka i malodušnosti, uvek spreman na izvršenje najtežih zadataka.«⁷

⁷ Zbornik NOR, t. IV, knj. 3, dok. 34.

Centralno pitanje izgrađivanja lika komuniste bila je »partijnost«. Partijan je bio komunista koji je uvek imao pred očima interese Partije, koji se bori za stvar klase kao za sopstvenu i koji nikad ne odstupa od partijskih interesa već se celim bićem poistovećuje s njima. To je bio čovek-borac koji je sve lične interese i težnje podvrgavao interesu revolucije. On se uporno i odlučno borio protiv neprijatelja i vlastitih nedostataka. To je bio čovek moralno čist i skroman. Takvi su komunisti svojom rečju i delom najviše doprinosili snaženju partijskih organizacija i jačanju autoriteta Partije u masama. Oni su uvek bili u prvim redovima, gde je bilo najteže. Za izgradnju takvog moralnog i političkog lika valjalo se uporno i strpljivo boriti. On je rastao iz programa i politike KPJ i iz svesti pojedinaca da interesi Partije i naroda moraju komunistima biti draži od života, i da se lični interes uvek mora podrediti opštem. Na tom putu komuniste je izdašno napajalo poverenje u snagu KPJ i vera u pobedu revolucije.

III

Borba sa moćnim okupatorom i njegovim mnogobrojnim slugama zahtevala je da NOP raspolaže vojnim formacijama koje po borbenom moralu daleko nadmašuju protivničke. Stoga su sve jedinice morale da budu moralno-politički veoma čvrste, do kraja odane ciljevima borbe i odlučne da ih ostvare. Samo visoko svesni borci i starešine mogli su da istraju u golemim teškoćama.

Već u prvoj godini rata ispostavilo se da borački kvaliteti bez političke svesti nisu dovoljno da partizani izvojuju pobedu. Govoreći o tome, CK KPJ je u avgustu 1942. godine upozoravao:

»... Iskustvo Hercegovine i Crne Gore pokazalo je da samo borački kvalitet nije dovoljan faktor za rešavanje ni problema borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika... Znači, još važniji je faktor politička svest partizana. I nikad nije izlišno i dovoljno naglasiti kakav značaj i ulogu ima naša Partija baš u tom pitanju: stvaranju oružane sile svesne ciljeva narodnooslobodilačke borbe«.⁸

U tom cilju KPJ je široko razvila intenzivan i sistematski politički rad s težnjom da se borcima i rukovodiocima ulije saznanje i svest da sami stvaraju istoriju, da se nadahnu i prožmu idealima za koje ratuju, da svaki zna zašto se bori i gine. Podizanjem političke svesti i političkim stimulansom jačala je kohezija narodne vojske i njena snaga. Iz tih razloga *razvijanje idejne i političke svesti bio*

⁸ Zbornik NOR, t. II, knj. 5, str. 392.

je najvažniji zadatak u oružanim snagama i temelj svih ostalih delatnosti u njima. KPJ je tokom celog rata imala čvrst kurs da politička svest bude najubojitije oružje narodne armije i najznačajnija komponenta borbenog morala. Niko nije mogao da savlada borce koji su duboko verovali u svoje ideale i koji su bili svesni svojih zadataka i odgovornosti.

Da bi se ostvarili ciljevi izgrađivanja političke svesti bilo je potrebno da borci i starešine saznaju za: 1) neophodnost vođenja rata; 2) cilj i karakter NOR-a; 3) političku liniju NOP-a u svim periodima rata.

U borbu je mogao stupiti i odlučno je voditi onaj koji je bio ubeđen u njenu neophodnost. U tom pogledu je trebalo, pre svega, razjasniti da su fašistička Nemačka i Italija imperijalističke sile koje su raskomadale Jugoslaviju, želeći da ovekoveče takvo stanje; da su one omogućile i potpirale bratoubilačku borbu; da su najljući nacionalni protivnici svim našim narodima i da su, zbog svega toga, »krvnici naših naroda«, kako je rečeno u proglasu CK KPJ od 12. jula 1941. Fašizam se i na tlu Jugoslavije javio kao nosilac najreakcionarnijih društvenih ideja, a posebno kao najljući neprijatelj radničke klase. KPJ je neumorno razjašnjavala narodu i vojsci da je borba protiv okupatora i svih njegovih pomagača istorijska nužnost, neotuđivo pravo naroda i jedina alternativa za opstanak jugoslovenskih naroda.

Na tim idejama i osnovnim argumentima razvijana je *mržnja prema neprijatelju*. Za pobedu je bilo nužno da se sve snage ustreme na protivnika, da se vojska zadoji moćnom i neugasivom mržnjom prema fašističkim okupatorima i njihovim slugama, da se neprijatelj tuče odlučno i nemilosrdno. Međutim, srž takve mržnje bio je, u stvari, duboko human, jer je ona bila sastavni i neodvojivi deo borbe za oslobođenje od fašističkog jarma. Oslobodilačka vojska je vaspitavana da ne iskaljuje mržnju na narode čija ih je vojska okupirala, niti na zavedene mase u kvislinškim formacijama, već da se sveti samo zlikovcima (neljudima).

Potrebu i nužnost vođenja borbe protiv okupatora KPJ je povezivala, na najširem frontu, sa *borbenim tradicijama naroda*, jer je u njima ležala ogromna potencijalna snaga i veliko nadahnuće. Stoga je CK KPJ u svom proglasu od 12. jula 1941. godine poručio narodima Jugoslavije: »Slavne tradicije borbe za pravdu i slobodu vaših dedova ne smeju biti zaboravljene. Sada je vreme da pokažete da ste dostojni potomci svojih slavnih predaka«. Partija je nastojala da u čitavoj vojsci rasplamsa patriotizam, da borcima i starešinama ulije svest i odgovornost o njihovim obavezama prema do-

movini — prismo povezujući borbu predaka sa progresivnom borbom potomaka, zahtevajući od komunista i svih ostalih boraca da se vernost domovini i tradiciji dokazuje požrtvovanom borbom za dobro naroda. Iz takvog stava očigledno je da je KPJ shvatila da osnovne ljudske vrednosti nisu nikada vezane samo za jedno doba. One se nalaze u jedinstvu napora prethodnih i novih generacija. Zbog toga se stvaralački odnosila prema borbenoj tradiciji naroda, povezujući sve što je bilo progresivno u prošlosti sa zadacima savremenosti.

Produbljivanjem i zaoštavanjem revolucionarnog karaktera borbe, kao i sve upornijim okupljanjem snaga kontrarevolucije u borbi protiv NOP-a, komplikovala su se društvena zbivanja na tlu Jugoslavije. U tim uslovima nije bilo ni jednostavno ni lako objasniti i shvatiti karakter, puteve i mogućnosti oslobodilačke borbe, niti demaskirati u najširim slojevima naroda rafiniranu politiku naj-snažnijeg krila buržoazije (četnici, HSS, bela garda). Više nije bilo dovoljno, kao na početku ustanka, da se agitacija i propaganda KPJ orijentiše na razjašnjavanje osnovnih postavki o karakteru fašizma i njegovoj politici, o antifašističkom ratu (i slično), već su bila neophodna mnogo šira znanja i raznovrsniji argumenti: o stvaranju Jugoslavije i klasnim i nacionalnim odnosima u njoj; o konkretnoj politici svih delova buržoazije pod okupacijom i o njihovim međunarodnim uoprištima i vezama; o strategiji i taktici NOP-a u borbi protiv okupatora i za društveni preobražaj. Sva ova pitanja su od početka 1942. godine postala glavni sadržaj izgradnje političke svesti boraca i starešina. Sredinom i krajem rata sadržaj političke izgradnje bile su odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, u kojima su bili konkretizovani glavni ciljevi borbe.

Tokom celog NOR-a izuzetna pažnja se poklanjala popularizaciji SSSR-a. Prvu zemlju socijalizma smatrale su tada sve članice III komunističke internacionale otadžbinom svetskog proletarijata, zemljom u kojoj su ostvareni društveni ideali za koje se borila i KPJ. Popularisanjem SSSR-a i njegove armije želeo se postići dvojaki cilj u oružanim snagama NOP-a: da se među borcima i rukovodiocima učvrsti saznanje i veza o njegovoj odlučujućoj ulozi u drugom svetskom ratu i da se ojača vera u snagu komunističke ideologije. Sovjetski Savez i Crvena armija smatrani su garancijom da će oslobođeni narodi očuvati tekovine svoje borbe, jer, kako je rečeno u proglasu CK KPJ od 22. juna 1941., »dragocena krv herojskog sovjetskog naroda proleva se ne samo radi odbrane zemlje socijalizma, već i radi konačnog socijalnog i nacionalnog oslobođenja čitavog radnog čovečanstva«. Borcima i starešinama neprekidno je

objašnjavano da je postojanje i borba SSSR-a odlučujući objektivni činilac uspeha borbe jugoslovenskih naroda, a da su uspesi i podvizi Crvene armije putokaz i veliko nadahnuće.

KPJ je, istovremeno, popularisala i borbu zapadnih saveznika. Pri tome je nailazila na velike teškoće jer su vlade Engleske i SAD izdašno pomagale četnike Draže Mihailovića. To je rađalo nevericu boraca i starešina NOV i POJ u njihove namere, tako da »veliki broj drugova još uvijek drži da se Engleska i Amerika odnose prema našem narodnooslobodilačkom pokretu saboterski«. ⁹ Uprkos takvom raspoloženju i neverici, CK KPJ je uporno isticao značaj antihitlerovske koalicije, ukazujući na svu štetnost za NOP od sektaskog odnosa prema doprinosu u ratu Engleske i Amerike, ali rasrinkavajući pri tome politiku i planove njihovih reakcionarnih krugova prema Jugoslaviji. Tako je u protivrečnoj prirodi ove zamršene pojave povučena prefinjena politička granica, koja je doprinela jačanju NOP-a i na unutrašnjem i na međunarodnom planu.

Vaspitavajući vojničke mase u duhu *proleterskog internacionalizma*, Partija je zahtevala od njih da svoju privrženost i pomoć progresivnim snagama u svetu svakodnevno dokazuju uvećanim rezultatima na sopstvenom ratnom poprištu.

Uslovi u kojima su živele i delovale oružane snage davali su posebno obeležje njihovim *etičkim* problemima. Samo ljudi visokih moralnih kvaliteta mogli su da izdrže u neravnoj borbi jednog izuzetnog i bespoštednog rata. Stoga su u vojsci, od prvog dana, etičke vrednosti imale neprikosnoveni prioritet. One su se formirale na osnovama komunističkog morala. To je bio nov sistem vrednosti koji je počivao na progresivnim težnjama i na najširoj humanističkoj osnovi ljudskog življenja.

Borba za opšte društvene interese isticala je u prvi plan vaspitanje armijskog sastava u *duhu kolektivizma*. Rat se vodio za opšte interese naroda. Istorijske potrebe su nalogale da se u borbama i starešinama produbi smisao i odgovornost za opštedruštveni interes i da se usvoje standardi i navike kolektivnog života. Zbog toga je partijska organizacija u oružanim snagama opšti interes postavila iznad svega. U borbi i u životu trebalo se rukovoditi principom služenja narodu, a ne ličnim interesom. Lični interes se mogao postići tek ostvarenjem opšteg. Zato se ličnost morala potčiniti kolektivu u ime ostvarenja opštenarodnog interesa. Ovo saznanje o neraskidivoj povezanosti ličnih i opštih interesa pomoglo je, delujući stimulativno, da se u čitavoj vojsci izgrađuje svestan odnos prema

⁹ Iz izveštaja političkog komesara 2. korpusa NOV Hrvatske od jula 1943. (VII, reg. br. 13-1/2, k. 108).

zajedničkim obavezama. U njoj se učvrstilo uverenje da nema punog ličnog života i istinske sreće bez požrtvovanog služenja narodu. No, takve poglede nije bilo dovoljno samo propagirati već ih i duboko ukoreniti u svakoj jedinici. Trebalo je misliti i delovati po kategorijama »mi« i »naš« a ne u kategorijama »ja« i »moj«. Tek tada je društvena solidarnost dostizala najveći stepen. Mada je kolektiv bio nosilac i zaštitnik opštih interesa, u njemu je vođena takva vaspitna politika da on ne bude sila koja samo ograničava i potiskuje ličnost čoveka. Da bi podstakla stvaralaštvo boraca i starešina, njihovu veštinu i inteligenciju, partijska organizacija i komande su negovale i samosvojnost ličnosti u kolektivu, razvijajući individualna svojstva i sposobnosti pojedinaca.

Najveći stepen društvene solidarnosti i ratničke humanosti izražavao se u *drugarstvu*. Istinska ljubav čoveka prema čoveku bila je ona snaga koja je omogućavala da se izdrže i najveće teškoće. Zbog toga je Vrhovni komandant NOV i POJ naglašavao da je pristo drugarstvo najvažniji činilac borbene snage jedinica, da u narodnoj vojsci »treba da vladaju ljubav i drugarstvo kakvo se može naći samo u jednoj revolucionarnoj vojsci«. ¹⁰ Cilj vaspitnog rada je bio da se u svakodnevnoj praksi čvrsto utemelji princip »jedan za sve — svi za jednoga«.

Drugarstvo je razvijano sa komunističkih idejnih pozicija. To nije bilo prijateljstvo zemljaka i krvnih srodnika već drugarstvo boraca za sreću naroda, koje je počivalo na brizi o čoveku. Reč »drug« — ta najomiljenija partizanska reč — označavala je pripadnost moćnom revolucionarnom pokretu, govorila je o novom čoveku.

Snaga drugarstva je u najvećoj meri izvirala iz odnosa među komunistima. Partijske i skojevske organizacije, u kojima je vladalo iskreno drugarstvo, uspevale su da bez teškoća svoje ljudske i humane odnose prenesu na celu jedinicu. Tamo gde su članovi Partije i SKOJ-a prednjačili u izdržavanju teškoća i u borbi, veze među ljudima su bile čvršće, a jedinica je uspešno izvršavala zadatke. ¹¹ Tada se lakše i uspešnije vodila i borba protiv egoizma pojedinaca, koji je bio redovan pratilac ponašanja ljudi u teškim situacijama. Komunistima je ukazivano da moraju prvenstveno u teš-

¹⁰ J. B. Tito, Govor povodom predaje zastave 1. proleterskoj brigadi 7. XI 1942, *Govori i članci*, I, »Naprijed«, Zagreb 1959, str. 96.

¹¹ »Najbolji, najhrabriji vojnici su članovi Partije. Teškoće koje je izdržao 1. bataljon mogli su izdržati komunisti i niko više i baš zato što je naš bataljon sastavljen više od 50% od partijaca, a ostalo su skojevci i bliski prijatelji Partije, bataljon je izdržao ogromne teškoće«. (Iz izveštaja zamjenika komesara 1. bataljona 1. proleterske brigade od marta 1942. — Zbornik NOR, t. IX, knj. 1, dok. 52, str. 182).

kim prilikama, da na delu pokažu kako se drži pravi čovek, pri čemu im je naglašavano da takav čovek nije lako biti.

Najveći domet drugarstva izražavao se u *brizi za ranjenike*, koja je neposredno i najdublje zasecala i moral vojske i naroda. Vojska koja se borila za progresivne i humane društvene ideale morala je da na delu pokaže da u svim prilikama raspolaze dovoljnom moralnom snagom da zaštiti ranjenike od uništenja i da ih okruži pažnjom i toplinom kakvu zaslužuju narodni borci, *koji se nesebično žrtvuju za opšti interes*.

Radi što uspešnijeg rešavanja veoma složenih problema zbrišnjavanja ranjenika u partizanskom ratu, KPJ je u vojsci i narodu razvila i brižljivo gajila *kult prema ranjeniku*. Partijske i skojevske organizacije vaspitavane su da je najsvetija dužnost partizana da se žrtvuje za ranjenog druga i da se ranjenik nikada ne sme prepuštiti neprijatelju. One su se suprotstavljale i ljudskim slabostima, kada su pojedinci — bilo zbog nesnalaženja u borbi ili iz kukavičluka — odstupali od ovog principa borbe. Uzimani su na oštru odgovornost komunisti, a naročito starešine, koji su ostavljali ranjenike na milost i nemilost neprijatelju.

Razvijanju političke i moralne svesti znatno je doprinosila i *kulturna delatnost*. Od prvog dana ustanka kultura i umetnost bili su sastavni i veoma aktivni deo revolucionarne borbe. One su doprinosile svestranom razvitku čoveka i razvijanju njegovih borbenih potencijala.

Cilj i zadatak celokupne kulturne delatnosti bio je da izmeni i usavrši ljude utičući na njihovu svest, osećanja i volju; da odstrani zastarela shvatanja i navike i da probudi žeđ za znanjem; da rasplamsa i ustremi svu njihovu snagu na neprijatelja. Polazeći od toga, KPJ je istovremeno angažovala svoje snage na dva koloseka: na buđenju energije boraca da samodelatnošću zadovoljavaju sopstvene kulturne potrebe, omogućavajući im na taj način da se i na tom polju maksimalno izraze; i, drugo, na podsticanju i usmeravanju kulturnih stvaralaca da svojim delima aktivno doprinesu preobražavanju svesti i oplemenjivanju osećanja ratnika.

IV

Politički program i ciljevi NOP-a ne bi se mogli ostvariti bez pobede na bojnopolju. Borba sa moćnim okupatorom i njegovim mnogobrojnim slugama zahtevala je da narodna vojska raspolaze jedinicama koje bi po vojničkoj čvrstini i udarnosti nadmašivale protivničke. Pred KPJ je od prvog dana stajao zadatak da od us-

taničkih vojnih formacija stvorila vojnički veoma sposobne jedinice. Ona ga je realizovala na principu organskog jedinstva idejno-političkog vaspitavanja i vojno-stručnog obrazovanja.

Vaspitna delatnost je imala u centru pažnje upravo one vojničke kvalitete jedinica koji su činili srž ratne veštine pobedonosne revolucionarne armije. Među njima su se po svome značaju naročito isticale: vojna disciplina, hrabrost, inicijativa i ofanzivnost u borbi.

Disciplina je bila nasušna potreba narodnih oružanih snaga. Njena izgradnja i učvršćivanje bili su za KPJ prvorazredni zadatak. Idejni pogledi Partije na suštinu i cilj vojne discipline zasnivali su se na shvatanju da je ona prvenstveno društveni odnos, a ne samo funkcionalno-tehnički. S obzirom na to što su karakter i uloga narodnih oružanih snaga bili tesno usklađeni sa društvenim bićem revolucionarnog pokreta koji ih je stvarao, to je i disciplina trebalo da počiva na društvenoj poziciji građanina u oslobodilačkom i revolucionarnom pokretu. Prema tome, disciplina je trebalo da obezbedi takav položaj čoveka u vojsci koji će afirmisati i podsticati njegovu ulogu kao aktivnog društvenog subjekta, koji će mu omogućiti da razvije svoje stvaralačke snage.

U izgradnji discipline, partijska organizacija u oružanim snagama vodila je idejno-političku borbu na dva fronta: 1) protiv duha i prakse stare jugoslovenske vojske; 2) protiv raznih anarho-liberalističkih shvatanja.

Izgrađujući oružanu silu naroda na ruševinama stare države i vojske, KPJ je od prvog dana odlučno i nedvosmisleno odbacila buržoaske poglede o disciplini, koji su davali prednost vlasti i принуди (mehanička disciplina). Njeni pogledi i stavovi su bili da treba izgrađivati disciplinu koja će prvenstveno počivati na svesti ljudi i podizati njihovo dostojanstvo. Ta bitna razlika između ova dva shvatanja istaknuta je i u Statutu proleterskih brigada, gde se kaže: »Disciplina u brigadama je gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju svakog pojedinog borca«. Partija je vaspitavala svoje članove da je najčvršća i najtrajnija disciplina ona koja počiva na svesti ljudi. Ona se na svakom mestu odlučno suprotstavljala pokušajima pojedinih starešina da uvedu tzv. mehaničku disciplinu. U PO i NOVJ izgrađivana je *svesna disciplina*, koja je bila stub njihove snage i koja je razvijana na revolucionarno-demokratskim odnosima u vojsci.

U početku, kada je u partizanske jedinice stupalo ljudstvo vojnički neobrazovano i sa najrazličitijim shvatanjima, javljale su se

»teorije« da je čvrsta disciplina svojstvo buržoaske vojske i »da partizanima uopšte ne treba neka prava disciplina«. ¹² Partijske organizacije uhvatile su se u koštac sa ovim, u suštini anarhističkim, idejama. Političkim radom objašnjavano je da sloboda nije samovolja, a u svim prvim dokumentima partijskih rukovodstava i štabova naglašavano je da je narodnoj vojsci nužna najčvršća i primerna disciplina.

Tako je Partija, boreći se za izgradnju gvozdene discipline, smatrala da su vaspitanje i ubeđivanje glavno sredstvo i put za njeno jačanje — uz primenu prinude kad god je potrebno. Glavna merila vrednosti discipline bila su: borbeni rezultati, izvršenje naređenja i vojničko držanje, autoritet starešina i pravilnost odnosa prema narodu.

Hrabrost je bila jedno od najznačajnijih svojstava narodnih boraca. U ratu su mogle pobeđivati samo jedinice sastavljene od hrabrih ljudi.

Partija je prihvatila naučno gledište da nema urođeno hrabrih ljudi. Svaki čovek je od krvi i mesa i svaki, u manjoj ili većoj meri, preživljava strah u borbi. Nije hrabar onaj koji se boji — jer takvih nema među razumnim (normalnim) ljudima — već onaj koji je u stanju da, snagom svesti i jakim voljom, savlada strah.

Partijska organizacija je vaspitavala ljude da savlađuju strah, uporno ukazujući da su nepobedivi samo oni koji se ne boje smrti. Na sastancima se redovno raspravljalo o držanju u borbi, gde su hvaljeni oni koji su se isticali, a kritikovani oni koji se nisu dostojno poneli. Zvanje člana Partije i SKOJ-a je obavezivalo komuniste da se u borbi hrabro drže. Oni su vaspitavani da je hrabrost do kraja saznana i prihvaćena odgovornost, i da nema ništa veličanstvenije od davanja života za pobedu revolucije. Prednjačeći, komunisti su na delu pokazivali opravdanost poruke Partije da se krv mora prolivati za velike istorijske ciljeve. Oni su bili u prvim redovima, i to je rađalo masovni heroizam. Ali, komunisti su istovremeno podučavani da ne mogu steći autoritet samo hrabrošću, već i znanjem i političkom aktivnošću i u najtežim situacijama.

Tako su idejna ubeđenost i psihološka pripremljenost za borbu bile osnova za jačanje hrabrosti. Najhrabriji su naročito poštovani. Oni su među prvim primani u Partiju i SKOJ.

Inicijativa je tokom celog NOR-a bila od životnog značaja za opstanak, izgradnju i dejstvo oružanih narodnih snaga. Celokupna veština ratovanja bila je u ogromnoj meri uslovljena stepenom

¹² Zapisnik sa konferencije NOP-a Korduna i Banije, održane 19. i 20. septembra 1941. (Zbornik NOR, t. V, knj. 1, dok. 35).

inicijative boraca i starešina. Zbog toga je KPJ pridavala izvanredan značaj njenom razmahu, nastojeći da bude masovna.¹³

Inicijativa je u vojsci pokretana i razvijana uzdizanjem političke svesti i entuzijazma boraca i starešina. Oni su neprekidno vaspitavani da samostalno i aktivno dejstvuju u duhu zamisli i naređenja pretpostavljenih — i po vlastitom nahođenju kad god to prilike zahtevaju — preduzimajući radnje i mere koje najbolje odgovaraju datoj situaciji, uz svu odgovornost za svoje postupke. Partijske organizacije su posebno nastojale da stvore uslove u kojima će inicijativa doći do punog izražaja: podizale su političku svest i disciplinu, obezbeđivale su jedinstvo shvatanja o načinu ratovanja, gajile su poverenje među borcima i starešinama, privikavale su ljudstvo na samostalno delovanje. Na vojničkim i političkim časovima od svakog pojedinca se zahtevalo da upoznaje protivnika, da ga aktivno traži i da koristi njegova slaba mesta. Kvaliteti boraca i rukovodilaca znatnim delom su se cenili po tome koliko su oni samostalni i preduzimljivi u rešavanju problema. Komandnom linijom podsticana je smelost u izboru i primeni efikasnih oblika i načina borbenih dejstava, koje je inicijativa često rađala.

Ofanzivnost jedinica bila je preduslov da NOV i POJ nadvladaju protivničke snage. Zadatak komunista bio je da svaka jedinica do majstorstva ovlada veštinom partizanskog ratovanja, koju je iznad svega karakterisao ofanzivni duh.

Moralna snaga ljudi, zasnovana na političkoj svesti, bila je glavni izvor i temelj ofanzivnosti jedinica. Međutim, svest ljudi i njihov borbeni duh trebalo je svakodnevno pretvarati u praktičnu akciju. Osloncem na revolucionarnu energiju masa, partijske i skopske organizacije su celokupnu svoju vaspitnu delatnost usmeravale na razvijanje aktivnosti svakog pojedinca i jedinice, na njihovo privikavanje na aktivan odnos prema životu, radu i borbenim zadacima. Tom cilju bili su podređeni i politički i vojnički časovi, način delovanja komunista u borbi, zabavni život, pa i doterivanje oružja i opreme i dr. Razvijana je svest da nema napora koji se ne mogu savladati ako se sopstvene snage maksimalno mobilišu i da se ciljevi borbe mogu postići samo upornom aktivnošću. Uz to, ljudstvu je na vojničkim i političkim časovima objašnjavano da je ofanzivnost ratovanja esencijalno svojstvo revolucije i ukazivano je na

¹³ O značaju i ulozi inicijative u NOR-u, rukovodilac ustanka u Sloveniji, Boris Kidrič, ovako je još u toku rata pisao: »... njene početne uspehe, njeno rastenje iz partizanskih grupa u regularnu armiju, sve njene pobeđe nad deset i sto puta jačim neprijateljem ne bismo mogli ni zamisliti da nije bilo inicijative njenih boraca, njenih komandanata i oficira, njenih političkih radnika«. (Boris Kidrič, *Sabrana dela*, članci i rasprave 1944—1946, »Kultura«, Beograd 1959, knj. II, str. 226).

sva njena pojedinačna preimućstva u borbi protiv neprijatelja. Komandnom linijom jedinice su podsticane da uvek traže protivnika i da ga neprekidno napadaju i uznemiravaju (naročito noću) — iznenadnim udarima i napadima iz pozadine.¹⁴

Da bi se povećala ofanzivnost i udarna moć jedinica bile su neophodne i specijalne partijsko-političke pripreme za izvršenje konkretnih borbenih zadataka. Cilj ovih priprema bio je trojak: prvo, da se borcima i starešinama otvaraju perspektive vođenja borbe protiv okupatora i kvislinga, drugo, da se svaka konkretna akcija povezuje sa političkom linijom borbe; i, treće, da se ljudstvo što više mobiliše i pripremi za izvršenje predstojećeg zadatka.

U izgradnji vojničkih osobina izvanrednu ulogu su odigrale *konferencije jedinica* (četa, bataljona). Partijska organizacija u oružanim snagama pronašla je u njima najpogodniji oblik i sredstvo za svestrano razvijanje aktivnosti pojedinaca i jedinice. Na sastancima četnih i bataljonskih kolektiva postavljana su sva značajnija pitanja iz života i borbe jedinica. Borcima je dato pravo da iznose svoja mišljenja, kritike i predloge o svim pitanjima, a posebno o načinu izvođenja i rezultatima borbenih akcija. Od njih se, kao boraca za slobodu, zahtevalo da otvoreno i glasno iznose svoja mišljenja, imajući pravo i da kritikuju starešine. Sve je to bio izraz i demokratskih odnosa u narodnoj armiji, oblik zajedničkog i veoma aktivnog učešća boraca i starešina u izgradnji borbene moći vojske. Konferencije su, zapravo, doprinosile prenošenju na borce društvene odgovornosti za ishod borbe. One su bile mesto gde su se lični interesi poistovećivali sa interesom jedinice i oružanih snaga. Partijska organizacija je uspela da konferencije jedinica usvoje njen stil kritičkog i samokritičkog razmatranja događaja i ličnih postupaka.

V

KPJ je pokrenula ustanak sa uverenjem da je pobjedu moguće postići samo uz najšire učešće naroda u borbi. Iz takvog saznanja proizilazilo je da oružana sila naroda treba da izvire iz jedinstva masa i da bude nerazdvojni deo narodnog otpora.

Svenarodni rat bilo je moguće voditi ako narod postane izvor vojne moći, ako najšire mase budu neposredno i aktivno učes-

¹⁴ »... Što se tiče taktike borbe, tu se potpuno slažemo s vama: brzi iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoljavati i redovno ga napadati iz pozadine. Umešnost, kuraž i sposobnost starešina ceniti po tome kako se neprijatelj napada: iz pozadine ili frontalno«. (Iz Uputstva Vrhovnog komandanta NOPO i DVJ od 2. V 1942. Operativnom štabu NOPO za Hercegovinu — Zbornik NOP, t. II, knj. 4, dok. 5, str. 23).

tvovala u svim oblicima otpora, ako svim snagama i sredstvima budu potpomagale oružane formacije. Imajući to u vidu, rukovodstvo ustanka je zauzelo kurs da vojnu silu pokreta izgradi i upotrebi oslanjajući se na narod.

»Mi se ne oslanjamo grubo na našu vojnu silu, već u prvom redu na sam narod, pa onda na vojnu silu.«¹⁵

Ovakav stav značio je da je NOR rat narodnih masa, a da će se oružane snage organizovati i njihova moć jačati produbljivanjem i širenjem njihovih veza sa narodom. Samo zajedničkom i jedinstvenom borbom naroda i armije mogao je da se uspešno vodi svenarodni rat. Njihovo jedinstvo je moralo da se zasniva na aktivnom potpomaganju. Za pripadnike oružanih snaga to je značilo da celokupnu aktivnost zasnivaju na svesti da uspeh borbe najviše zavisi od poverenja i podrške naroda vojsci. Da bi pobedila, vojska se morala uvrežiti u narodu.

Oružane snage su najviše sticale poverenje u narodu *vođenjem oružane borbe*. Uspešno izvedene vojne akcije stvarale su u narodu uverenje o snazi NOP-a i nemoći njegovih protivnika. Razbijanjem vojnih snaga fašističkog zavojevača i kontrarevolucije stvarani su povoljni uslovi da se mase mobilisu za izvojevanje programskih ciljeva pokreta. Oružana borba predstavljala je najsigurniju zaštitu naroda od fašističkih zverstava, a svaka uspela akcija je značila i doprinos širenju i učvršćivanju strukture sistema narodnog rata. Ljudstvo vojnih jedinica je vaspitavano da napregne sve snage da bi uništilo (zarobilo) što više neprijateljske sile, jer »uništavati živu silu neprijatelja svim sredstvima — to je najpouzdaniji put slobodi«.¹⁶

Uparedo i zajedno s oružanom borbom jedinice NOP-a su tokom celog rata vodile i političku. *Politička uloga* oružanih snaga bila je snažno naglašena, jer su one bile instrument društvenog preobražaja. Politička borba je tokom celog rata pothranjivala oružanu borbu sa ciljem postepenog pridobijanja naroda za borbu i mobilisanja svih njegovih snaga za vođenje bespoštednog i dugotrajnog rata.

Zajedno sa ostalim strukturama NOP-a, oružane snage su od prvog dana ustanka povele snažnu političku akciju u masama radi propagiranja ciljeva oslobodilačke i revolucionarne borbe i demaskiranja politike okupatora i kontrarevolucije. Partija je ukazivala oružanim snagama na to da se ne smeju zadovoljiti početnim poli-

¹⁵ J. B. Tito, *Vojna dela*, knj. 1, str. 183

¹⁶ Iz direktive Glavnog štaba i CK KP Slovenije od septembra 1941. (Zbornik NOR, t. VI, knj. 1, str. 69).

tičkim uspesima, već da politički rad u narodu moraju neprekidno pojačavati.

»Treba, s druge strane, pojačati agitaciono-propagandističku delatnost partizanskih jedinica u masama. Kud god prolazila, partizanska četa mora za sobom ostaviti pozitivne političke tragove i masovne aktive, iz kojih će se razviti partizanske jedinice, pa čak i partijske ćelije«. ¹⁷

Iz ovoga je proizilazilo da je politički rad vojske u narodu njen veoma značajan svakodnevni zadatak. Partijska organizacija je težila da svakog borca osposobi da politički deluje u narodu.

Centralno pitanje političke aktivnosti oružanih snaga u narodu bilo je *širenje i učvršćivanje bratstva i jedinstva*. Okupacijom su temeljito bili ugroženi životni interesi i opstanak svih naroda Jugoslavije, a okupator je uspeo da među njima probudi mržnju i razvije bratoubilačku borbu. U takvoj situaciji, ciljevi ustanka su u prvom redu i u najvećoj meri zavisili od izgradnje oružanog bratstva i jedinstva svih nacija. Partija je od prvog dana shvatila i obnarodovala da su bratstvo i jedinstvo jedini spasonosni izlaz za sve narode Jugoslavije, preduslov i garancija pobede u NOR-u i nacionalne ravnopravnosti u novoj državnoj zajednici. Sve vojne jedinice, širom zemlje, danonoćno su objašnjavale ovu platformu KPJ, prvenstveno delom. One su svakodnevnom oružanom borbom premošćavale bratoubilački ponor i krvlju kovale borbeno jedinstvo svih naroda i narodnosti na određenoj teritoriji. Mnoge jedinice su, pak, prema potrebi napuštale svoju teritoriju i hrlile da pruže pomoć drugima. Partijske organizacije su vaspitavale borce i starešine da se na svakom mestu bore kao na svojoj rodnoj grudi. Armija je doprinosila jačanju bratstva i jedinstva i time što je u njenim redovima brižljivo gajen duh pune nacionalne ravnopravnosti.

Zajedno sa terenskim organizacijama NOP-a, vojne jedinice su se neumorno angažovale i u borbi protiv neprosvećenosti i zaostalosti masa. Radi buđenja revolucionarne energije masa i približavanja tekovina ljudskog duha širokim slojevima, vojska je — boraveći pretežno u selima — održavala sa narodom zborove, sastanke i proslave, davala mnoge kulturne priredbe i učestvovala u opismenjivanju nepismenih. Time je oslobodilačka vojska širila plamen *kulture*, unoseći u vekovne tmine zaostalosti svetlost, znanje i nade. Partijska i skojevska organizacija bile su obavezne da svaku jedinicu osposobe za kulturno-prosvetni rad u narodu i da brinu za njegov kvalitet i učestalost.

¹⁷ Iz pisma CK KPJ od 14. XII 1941. PK-u KPJ za Srbiju (Zbornik NOP, t. IX, knj. 1, str. 64).

Sa početkom ustanka KPJ je povelu organizovanu akciju za izgradnju *narodne vlasti*, koja je bila glavni izraz klasne suštine NOR-a. Nova, revolucionarna vlast nije se mogla stvoriti bez oružanih snaga. One su bile ne samo glavna materijalna sila za rušenje okupatorske i kvislinške vlasti već i veoma značajan činilac za izgradnju svih struktura NOP-a i novog političkog sistema.

Vojska se na početku ustanka morala i sama brinuti da se narod što čvršće organizuje za borbu. U to vreme »partizanski odredi su veoma često bili glavni graditelji seoskih, opštinskih i kotarskih narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim i poluoslobođenim krajevima«. ¹⁸ Vojne komande, prvenstveno komesari, energično su se zalagali za njihovo stvaranje. Kasnije kada narodni odbori izrastaju od organa borbe u privremene i stalne nosioce vlasti, oružane snage im daju punu političku podršku. Pri tome je trebalo preovladati pogrešna idejno-politička gledišta nastala u prvim danima masovnog ustanka: da je vojska dominirajuća sila u pokretu, a NO odbori njeni organi. Centralni komitet KPJ je tada ukazivao na to da su »oružane partizanske jedinice oružani organ te narodne vlasti — a ne obratno«. ¹⁹ To je značilo da je organe narodne vlasti trebalo tretirati kao osnovni elemenat i glavnu vrednost revolucionarne borbe, pa se prema njima tako i odnositi. U tom cilju, vojne jedinice prepuštaju sve poslove iz njene nadležnosti i dogovorno sa narodnim odborima rešavaju sva pitanja materijalnog obezbeđenja i sanitetskog zbrinjavanja. U jedinicama je neprekidno vođena politička akcija za uzdizanje autoriteta narodne vlasti. Borcima i starešinama je objašnjavano da su mnogobrojne slabosti nove vlasti, u stvari, početne slabosti pokreta kojem i sami pripadaju, a da pogrešnim reagovanjem na njih (potcenjivanjem vlasti i grubim odnosom prema njoj) samo seku granu na kojoj sede. Umesto toga, dužnost je svih vojnih lica bila da daju primer narodu kako treba poštovati nosioce njegove vlasti i da, svojim ponašanjem i podrškom, doprinesu poboljšavanju rada mlade revolucionarne vlasti.

Za komuniste u oružanim snagama, kao i za ceo NOP, *odnos prema narodnoj imovini* bio je prvorazredno strategijsko pitanje. Imovina naroda bila je izvor i materijalna osnova moći ustanka. Od odnosa prema narodnoj imovini zavisila je ujedno i podrška naroda vojsci, jer su mase bile voljne da učestvuju i istraju u borbi — zavisno od toga koliko su bile uverene da je njihova vojska spremna da brižljivo čuva narodnu imovinu i da je odlučno štiti od uništa-

¹⁸ Iz uputstva Glavnog štaba NOPO Hrvatske od 25. XII 1941. (Zbornik NOR, t. IX, knj. 1, dok. 23).

¹⁹ Iz pisma CK KPJ od 22. XII 1941. PK-u KPJ za Crnu Goru i Boku (Zbornik NOR, t. III, knj. 1, str. 369).

vanja i grabeži. Imajući sve to u vidu, ovo pitanje je tokom celog NOR-a bilo u centru pažnje KPJ i ona je svim silama nastojala da se sve oružane jedinice odnose prema stanovništvu kao istinska narodna vojska.

Prvi preduslov da partijska organizacija uspešno reši to pitanje bio je da se izbori za pravilno gledanje celokupnog ljudstva na narodnu imovinu. No, to nije bilo ni malo jednostavno.

Svakodnevnim postupcima boraca i starešina valjalo je opravdati naziv narodne vojske i na delu pokazati da su partizani oslobođioci, ljudi novog kova, koji se bespoštedno bore za narodne interese.

Partijske i skojevske organizacije su povremeno cenile kako se jedinica odnosi prema narodu i kako su se komunisti pri tome držali. Obe organizacije vaspitavale su članstvo u duhu pune saglasnosti reči i dela, kritikujući i kažnjavajući one koji tako nisu postupali — bez obzira na težinu situacije u kojoj su bili.

Oružane snage su zadobijale poverenje i podršku masa odanošću narodnoj borbi i primernim odnosom prema narodu i njegovoj imovini. Narod je uzvraćao utkivajući u vojsku sve svoje snage, materijalna dobra, ljubav i svoje nade — izražavajući joj iskrenu zahvalnost i poštovanje. Razume se, poverenje i ljubav naroda obavezivali su borce i starešine da istraju u odlučnoj borbi za pobedu revolucije. Oni su tako i postupili. U narodnom ratu dalo je živote 305.000 boraca i rukovodilaca, a 425.000 ih je ranjeno. Od oko 50.000 članova KPJ poginulih u NOR-u, većina je bila u vojsci. U armijskim redovima izginulo je preko 70.000 članova SKOJ-a.

Tokom celog NOR-a, armija i narod predstavljali su jedinstvenu celinu.

*

Tako je KPJ, polazeći od marksističkih pogleda i stavova o oslobodilačkom ratu i revoluciji, razvila u oružanim snagama svestranu, organizovanu i jasno usmerenu vaspitnu delatnost. Držeći se shvatanja i stava da su moralni i politički činilac odlučujući za uspešno vođenje NOR-a, da je moralno-politička snaga osnova vojne moći, Partija je neprekidno sprovodila u praksi stav da je razvijanje idejne i političke svesti najvažniji zadatak u oružanim snagama. Glavni zadatak partijske i skojevske organizacije u armiji bio je da odgajaju i razvijaju revolucionarnu aktivnost vojničkih masa, da ih ubeđuju u pobedu nad neprijateljem i osposobljavaju za to, učeći ih beskrajnoj vernosti narodu i razvijajući, istovremeno, u svim jedinicama i ustanovama revolucionarno-demokratske i humane međuljudske odnose.